

שירת העשבים / נעמי שמר

מתוך "פתחו את השער" מד"ל לכתה ה' תשנ"ח עמ' 125-131

המקור ל"שירת העשבים" הוא "ניגון העשבים" מאת ר' נחמן מברסלב.

ניגון העשבים / ר' נחמן מברסלב

" דע כי כל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד, לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם, כי כל עשב ועשב יש לו שירה, ומשירת העשבים נעשה ניגון של רועה.

אם הייתי זוכה לשמוע את קול השירות והתשבחות של העשבים, איך כל עשב ועשב אומר שירה לשם יתברך, בלי תמיהה ובלי שום מחשבות זרות, ואינם מצפים לשום תשלום גמול! כמה יפה ונאה כששומעין השירה שלהם! וטוב מאוד ביניהם לעבוד את ה' ביראה.

תיכף כשהאדם מתעורר להשתוקק לארץ ישראל, אזי, כפי התעוררותו ותשוקתו, נמשכת עליו הארה מקדושת ארץ-ישראל... "

(ספר המועדים, "ימי מועד וזיכרון - טו בשבט", עמ' 398)¹

שירת העשבים מביאה את האדם להכרה בבורא דרך התבוננות בצומח שבבריאה ולו גם בצמח הפשוט ביותר - העשב הצומח בכל שדה.

ר' נחמן מברסלב מפנה את האדם להתבונן בטבע דרך הלב ודרך ההכרה השכלית. המתבונן מתרגש ומתפעם מן הפרטים היוצרים הרמוניה בטבע ומניגונם של העשבים. ההתבוננות בטבע והיכולת לשמוע את הניגון מביאים אותו להתפלל ולעבוד את ה' בשמחה ומעוררים כמיהה לארץ ישראל.

¹ את הדברים כתב תלמידו ר' נתן. הוא סיפר: "שבהיותו מתבודד באיזה מקום ביער או בשדה, כשחזר משם היה העולם חדש בעיניו ונדמה לו כאילו הוא עולם אחר לגמרי".

מוטיבים מרכזיים ב"ניגון העשבים"

ב"ניגון העשבים" מאת ר' נחמן באים לידי ביטוי מוטיבים מוכרים ממקורותינו:

- הניגון והצומח והקשר ביניהם.
- הניגון והתפילה והקשר ביניהם.
- הניגון וארץ ישראל והקשר ביניהם.
- אנלוגיה בין האדם לבין הצומח.

א. מוטיב הניגון והצומח והקשר ביניהם על פי המקורות

במקורותינו קיים קשר בין השירה-ניגון לבין הצומח:

"יַעֲלֶה שְׂדֵי (שדה) וְכָל אֲשֶׁר בוֹ, אִזּוּ יִרְנְנוּ כָּל עֵצֵי יַעַר" (תהילים צו, יב).

"ר' אליעזר ור' שמעון אומרים: אימתי "לְבָשׁוּ כְרִים הַצֹּאן..." (תהילים סה, יד) בזמן שיתְרוּעְעוּ

אֶף יִשְׁרִי' (שם). אימתי שיבולים אומרות שירה? – בניסן (ראש השנה ח, ע"א).

ומפרש רש"י:

"בניסן, כשיגיע זמן הקציר והתבואה בקשים (לשון קש) שלה, והרוח מנשבת והן נוקשים זו על

זו - נשמע הקול ונראות כמשוררות.

וכן פירש ר' חננאל:

בזמן שהתבואה גדולה ונמצאת קמה, כשהרוח מנשבת בה נשמע מתוכה קול הברה וזהו כעין

שירה.

ב. מוטיב הניגון והתפילה והקשר ביניהם

במקורותינו מתקיים קשר בין ניגון לבין תפילה, בין שירה לבין עבודה שבלב.

- "לְשִׁמְעֵ אֶל הַרְנָה וְאֶל הַתְּפִלָּה" (מלכים א' ח, כח).

- "שְׁמַעָה אֶלְקִים רַנְתִּי, הַקְּשִׁיבָה תְּפִלָּתִי" (תהילים סא, ב).

- "לכו נְרַנְנָה ל-ה', נְרִיעָה לְצוֹר? שְׁעֲנוּ. נְקַדְמָה פְּנֵי בְּתוּדָה, בְּזִמְרוֹת נְרִיעַ לוי" (תהילים צה, א-ב).

ועוד פסוקים רבים נוספים.

ג. מוטיב הניגון וארץ ישראל והקשר ביניהם

קיים קשר במקורותינו בין שירה וזמרה לבין הארץ.

- "... "זאת עשו, קחו מְזִמְרַת הָאָרֶץ בְּכֻלְכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ... צְרִי... דְּבַשׁ... בְּטָנִים וּשְׁקָדִים" (בראשית מג, יא).

מפרש רש"י: "מדשבח בארעא, שהכול מְזִמְרִים עליו כשהוא בא לעולם".

- "ודע כי יעקב אבינו כששלח את בניו עשרת השבטים ליוסף, שלח עמהם נִיגוֹן שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וזה סוד 'קחו מְזִמְרַת הָאָרֶץ בְּכֻלְכֶם'. בחינת זְמֵר וְנִיגוֹן... כי ידע כי לכל רועה ורועה יש לו נִיגוֹן מיוחד לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם..." (ליקוטי המוהר"ן ב, סב).

ד. אנלוגיה בין האדם לבין הצומח

במקורותינו קיימת אנלוגיה בין האדם לבין הצומח.

- 'כִּי הָאָדָם עֵץ הַשֵּׁדָה...' (דברים כ, יט).

- "בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצין והללו נובלין" (עירובין נד ע"א).

- 'וַיֵּצֵא יַצְחָק לְשׁוֹחַ בְּשֵׁדָה...' (בראשית כד, סג) - "לשון תפילה כמו (תהילים קב) ישפך שיחו", רש"י שם. השורש שיח משמעותו כפולה: שיח השדה, שיחתם של אילנות וכן שיח האדם לפני קונו.

המוטיב החוזר בכל הציטוטים מן המקורות הוא הניגון. הניגון הוא אחד המוטיבים המאפיינים את החסידות בכלל ואת חסידות ברסלב בפרט.

הניגון

ראשית הדרך לעלייה ולהתגלות הטוב באה על ידי הניגון. ואפשר לומר כי בתורתו של ר' נחמן הניגון בשלביו השונים הוא הראשית והוא האחרית, הוא אמצעי והוא גם התכלית. כשאדם נמצא בשפל המדרגה, אין הוא מבחין כלל בצלילים, אוזנו קולטת רק קולות עמומים מבעיתים ומפחידים. אך ככל שהוא מתעלה ומתרומם לקראת השלמות, נעשים הקולות ערבים, והמנגינה הולכת ומתעדנת, עד שלבסוף, בגמר המלאכה, כשאדם מגיע לשיאו ומסדר כל דבר במקומו, נעשית ההרמוניה שלמה...

(יהודית קוק, ר' נחמן מברסלב, עיונים בסיפוריו, עמ' 103)

רבדים ב"ניגון העשבים"

ברובד הראשון הגלוי מצויה שירת ההלל לטבע וליוצרו: אפילו העשבים הנמוכים והשפלים מכל הצמחים אומרים שירה לבוראם, שירה המעוררת את האדם, נזר הבריאה, לעבוד את ה' בשמחה. רובד נוסף הוא האנלוגיה בין העשבים הנמוכים לבין בני אדם פשוטים (שלא למדו הרבה, או שאינם מצטיינים בשום דבר מיוחד), או ילדים צעירים ששירתם התמימה עולה לפעמים על שירת האדם המשכיל: שירתו של הרועה, נגינתו ותפילתו היא שירת העשבים הפשוטים, המעלה על נס את פשוטי העם ככוח צנוע אך משפיע.

הקשר בין הניגון לארץ ישראל

ניגון העשבים מזכיר לאדם בגולה את ארץ ישראל ומעורר בו געגועים אליה. ככל שגדלה התשוקה לארץ ישראל, מתחזק קשר הגומלין בין האדם לארץ, וקדושת ארץ ישראל נמשכת ומאירה עליו. היהודי בגולה אינו שלם כיוון שנבצר ממנו לקיים את המצוות התלויות בארץ, וייתכן שמכאן גם נובעת ההשתוקקות לארץ ישראל שהצמחים מעוררים בו.²

² מורים שירצו להרחיב בנושא השפעת הארץ ופרותיה, קדושתה והשראתה על הצומח העולמי יוכלו לעיין בספר **המועדים**, יום טוב לוינסקי, הוצאת עונג שבת, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 351-352.

"שירת העשבים" / נעמי שמר

"שירת העשבים" מאת נעמי שמר מבוססת על הקטע "ניגון העשבים" מאת ר' נחמן מברסלב שהבאנו לעיל. המשוררת הפכה ניגון זה לשיר בן שלושה בתים ואף הלחינה אותו.

קריאה בשיר של נעמי שמר מעלה שאלות כמו אלה:

- מדוע נמשכה נעמי שמר אל הטקסט של ר' נחמן?
- מה רצתה נעמי שמר לבטא בשיר שלה המבוסס על דברי ר' נחמן?
- מה אימצה המשוררת מדברי ר' נחמן מברסלב ומה הוסיפה משלה?

בהמשך ננסה להשיב על שאלות אלה.

הבית הראשון בשיר עיקרו ניגון של רועה, הנובע משירת העשבים. במרכז הבית השני עומדת התפילה הנובעת משירת העשבים ומניגון הרועה, והבית השלישי – עיקרו ניגון הלב הנובע מהכמיהה לארץ ישראל.

משמעותו של הניגון בשיר מאת נעמי שמר

זהו ניגון אישי, פרטי, הנובע מהמפגש בין האדם לטבע, בין הרועה לבין העשב. ייחודו של הניגון הוא שבכוחו למלא את שומעיו שמחה ולהעלות אותם למדרגה של התעלות, כמיהה ותפילה לה'. כשהניגון ממלא ומרחיב את הלב, גוברת ההשתוקקות לארץ ישראל המחזירה ללב מאורה ומקדושתה.

מתוך עיון בשיר אפשר להניח שנעמי שמר מתקשרת לטקסט של ר' נחמן מתוך תחושה שהוא מבטא את הדרך שבה היא כמשוררת וכמלחינה תופסת את היצירה השירית.

צורה ומבנה

את הבתים חותם כעין פזמון :

בבית א' - "ומשירת העשבים נעשה ניגון של רועה".

בבית ב' - "ומשירת העשבים מתמלא הלב ומשתוקק".

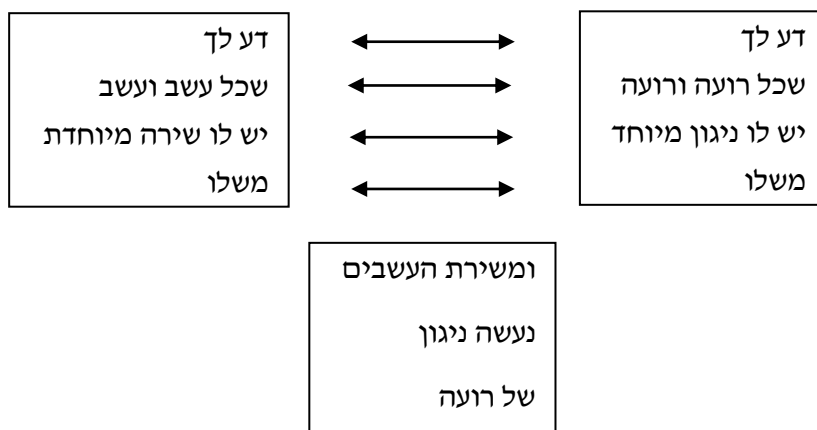
בבית ג' - "ומשירת העשבים נעשה ניגון של הלב".

הפזמון מתפתח (איננו חוזר בדיוק על עצמו כדרך פזמונים). הביטוי "נעשה ניגון" מבית א' והמילה "הלב" מבית ב' מצטרפים לביטוי חדש המכיל את שניהם "נעשה ניגון של הלב".

השיר אינו מסתיים בנקודה (ולמעשה לכל אורכו הוא חסר סימני פיסוק). בכך נוצרת המעגליות - רמז להרמוניה ולהתחלה מבראשית. היעדרם של סימני הפיסוק תורמת לתחושת זרימה, גלים והשתפכות.

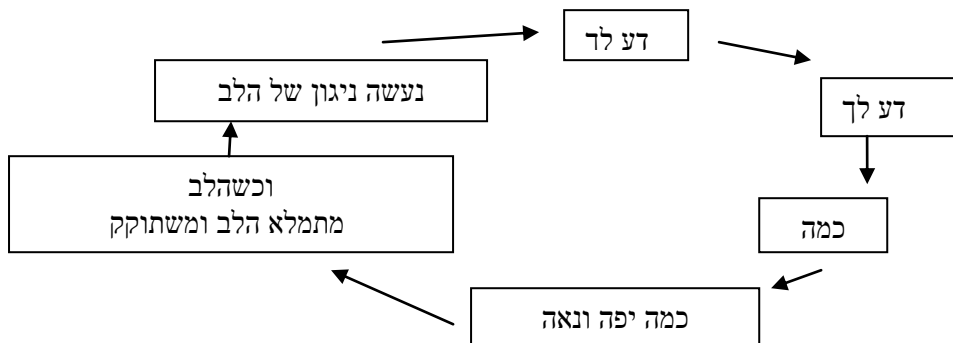
עימוד השיר (שורות קצרות, בתים ארוכים ומילים בודדות) - נותן הדגשים מיוחדים ומשקל מיוחד כמעט לכל מילה ומילה.

הביטוי "דע לך" המופיע פעמיים בבית הראשון - פעם בהתייחס לרועה ופעם לעשבים - "מחלק" את הבית לשניים ויוצר קשר ואנלוגיה בין שני החלקים. סופו של הבית הוא השילוב בין שניהם.

"דע לך"³ - מונח שלקוח לכאורה מן התחום הקוגניטיבי, אך למעשה הידיעה היא שילוב של כלל החוויות הנפשיות הנמצאות בתודעתו של האדם. "דע - זו עבודה שכלית, לא רק רגש כי אם הבנה והכרה. התקשרות נפשית פנימית נקראת ידיעה" (הרב שלמה אבינר, פרקי אהבה).

חויית הידיעה שבבית הראשון מובילה לחוייה האסטטית שבבית השני - "כמה יפה" - ולחוייה הרגשית שבבית השלישי: "כשהלב" "של הלב". מהלך זה מחזיר את האדם אל "דע לך" (באין פיסוק), מעשיר אותו ונותן לו כלים חדשים לראות את היפה... וחוזר חלילה: "בְּכָל דְרָכֶיךָ דָעָהוּ" (משלי ג, ו).

הצעות להפעלה

1. האזנה לקלטת, שירה והתרשמות

- התלמידים יאזינו לקלטת תוך עיון בשיר.
- התרשמות חופשית של התלמידים. מן הלחן וממילות השיר (רגשותיהם, מחשבותיהם וטעמים).
- לאחר קריאת השיר וההאזנה למוזיקה, התלמידים יתארו בלשונם אלו תמונות עולות בדמיונם בעקבות הקריאה.

³ הביטוי "דע לך" הוא מסגנונם של נביאים (איוב ה, כז), חז"ל (אבות פרק ב, א. פרק ג, א. יט) ופילוסופים (רמב"ם רס"ג).

2. **סיפורו של ניגון**

השיר פותח בניגונו של רועה ומסתיים בניגונו של הלב. ננסה לעקוב אחר התפתחותו של הניגון, נבחן מה מקורו ואיך הוא משפיע על שומעיו עד אשר הוא נעשה ניגון של הלב.

מהו ניגון הלב?

ניגון הלב יכול להיות:

תפילה;

תחושה של התעלות הנפש;

תחושה של התרגשות ושמחה ועוד.

התלמידים יתבקשו להציע משמעויות אחדות לניגון הלב.

3. **צורה ממוקדת משמעות**

השיר בנוי משורות קצרות, לעתים בנות מילה אחת. דבר זה המכוון את הקוראים לשימת לב לכל מילה והתעכבות על מילים טעונות משמעות. נבקש מן התלמידים לחזור ולהתבונן במבנה השיר ולנסות לחשוב מהי המשמעות העולה מצורה זו של עימוד.

4. **ניתן לבטא בציר תמונות ותחושות. לדוגמה:**

- את האדמה והצומח המשתוקקים כלפי מעלה ואת השמים היורדים לקראתם.
 - את תחושת ההתעלות וההתפעמות (ניתן לבטא בדרך אבסטרקטית).
 - את האור הנמשך ועולה מן העשבים אל ארץ ישראל וחוזר אליהם.
- התלמידים יציעו דוגמאות נוספות וינסו לבטאן בציר.

5. **אילו הצמחים יכלו לשיר במילים מה היו אומרים.**

"כששומעים את השירה שלהם אז טוב להתפלל" אומר ר' נחמן.

התלמידים יעמידו עצמם במקומו וידמו שהם שומעים את שירת העשבים. אחר כך יכתבו תפילה משלהם. לקראת הכתיבה אפשר להציע לתלמידים "מחסן קולות" כגון:
רשוש, אוושה, רחשוש, המיה, צקצוק, שריקה, יבבה, לחישה, צעקה, שאון, קריאה, שריקה, משק, ציוץ, זמזום. אפשר לדבר על: קול גבוה, קול דממה דקה, קול נעים, קול ערב לאוזן, קול עבה, קול נמוך, קול חזק, קול רם, קול מחריש אוזניים ועוד.

6. ניתן לקרוא מזמור ס'ה בתהילים פסוקים י-יד ולעמוד על הקשר ל"שירת העשבים".

7. בעקבות המוזיקה

בשיתוף עם המורה למוזיקה ו/או המורה לאמנות, יאזינו התלמידים לניגוני ברסלב, למשל:
"ר' נחמן מברסלב היה אומר לא להתיימש" או "כוכבי בוקר" ויצירו או יכתבו בהשראתם.
הערה: כדי לשמר את החוויה, אין להעמיס על התלמידים את כל הפעילויות, אלא לבחור בפעילות מתאימה מן המאגר.

8. שם השיר

התלמידים יציעו שמות נוספים לשיר וינמקו אותם בהסתמך על השיר. לדוגמה:

השם: "עבודת ה' בשמחה" או "עבדו את ה' בשמחה".

הנימוק: יפי שירת העשבים מביא את האדם לעבוד את ה' מתוך שמחה.

ובלשון השיר: "ובשמחה לעבוד את ה'".

דוגמאות נוספות: ניגון הלב, "אז ירננו כל עצי היער", תפילה, השתוקקות ועוד...

9. השוואה

בכיתות מתקדמות ניתן לשוחח על "שירת העשבים" במקביל ובהשוואה ל"ניגון העשבים".

נושאים מומלצים לשיחה:

- העיצוב החיצוני של הטקסט: פרוזה ושירה.
האם "ניגון העשבים" הוא באמת פרוזה או פרוזה פיוטית? יש להוכיח ולנמק.
- מה בין "לעבוד את ה' בשמחה" (נעמי שמר) לבין "לעבוד את ה' ביראה" (ר' נחמן מברסלב)?
התשוקה לארץ ישראל, כיצד היא באה לידי ביטוי בשני המקורות?
האם יש הבדל ביניהם?
- "שתי דרכים שני עולמות: דרך הרוח (השכל) ודרך הלב (הרגש)" (י"ל פרץ). מה עדיף?
כיצד שניהם באים לידי ביטוי ב"שירת העשבים"?